

Переверзев О.М. Питання правового режиму майна фізичної особи – підприємця / О.М.Переверзев, О.Д.Жоравович // Вісник Луганського університету внутрішніх справ. - 2012. – Спеціальний випуск №5. - С.294-304.

УДК 346.2

О.М. Переверзев,

доцент кафедри менеджменту та господарського права

Донецького національного технічного університету

Д.О. Жоравович,

здобувач Інституту економіко-правових досліджень НАН України

ПИТАННЯ ПРАВОВОГО РЕЖИМУ МАЙНА ФІЗИЧНОЇ ОСОБИ - ПІДПРИЄМЦЯ

Переверзев О.М., Жоравович Д.О. *Питання правового режиму майна фізичної особи – підприємця.*

У статті проаналізовано правовий режим майна фізичної особи – підприємця, досліджено проблемні питання його майнової відповідальності, а також обґрунтовано пропозиції щодо вдосконалення законодавства, що регулює підприємницьку діяльність громадян.

Ключові слова: фізична особа – підприємець, майнова відповідальність, правовий режим майна, шлюбний контракт.

Переверзев А.Н., Жоравович Д.А. *Вопросы правового режима имущества физического лица – предпринимателя.*

В статье проанализирован правовой режим имущества физического лица – предпринимателя, исследованы проблемные вопросы его имущественной ответственности, а также обоснованы предложения по усовершенствованию законодательства, регулирующего предпринимательскую деятельность граждан.

Ключевые слова: физическое лицо – предприниматель, имущественная ответственность, правовой режим имущества, брачный контракт.

Pereverzev A.N., Joravovich D.A. *The questions of legal regime of property of physical person – entrepreneur.*

In article legal regime of property of physical person – entrepreneur were analyzed, problematic questions of his property responsibility were investigated, also were grounded propositions of improvement of legislation, that adjust entrepreneurial activity of citizens.

Key words: physical person - entrepreneur, property responsibility, legal regime of property, marriage certificate.

Забезпечення економічної безпеки держави та добробуту її громадян шляхом захисту конкурентного ринкового середовища, реалізації конституційного права кожного громадянина на підприємницьку діяльність, формування сприятливого та передбачуваного правового поля для реалізації відповідного права є однією з основних функцій держави в умовах подальшого розвитку ринкової економіки. Прийняття Цивільного та Господарського кодексів України стало передумовою для проведення систематизації законодавства, що регулює підприємницьку діяльність. За останні роки в Україні прийнято значну кількість нормативних актів, регламентуючих діяльність різних суб'єктів господарювання, в основному зі статусом юридичної особи. Що стосується правового забезпечення підприємницької діяльності громадян, то нормами права врегульовано обмежене коло відносин за участю цих суб'єктів. Також, з огляду на повну майнову відповідальність фізичних осіб - підприємців, слід визнати, що у порівнянні з іншими суб'єктами господарювання, приватні підприємці знаходяться у не вигідних правових та економічних умовах, що суперечить конституційним засадам про рівність усіх суб'єктів права власності і господарювання.

Проблеми правового забезпечення здійснення безпосереднього громадянами підприємницької діяльності неодноразово привертала увагу вчених у галузі економіки й права, зокрема Мамутова В.К., Вінник О.М., Щербини В.С. [1 - 3] тощо, в той же час питання майнової основи господарювання приватного підприємця та межі його відповідальності за

господарськими зобов'язаннями залишаються дискусійними і такими, що потребують доопрацювання.

Вищенаведене обумовлює актуальність даної статті, метою якої є аналіз проблемних питань правового режиму майна фізичної особи - підприємця та обґрунтування пропозицій щодо вдосконалення законодавства, що регулює порядок здійснення фізичними особами підприємницької діяльності.

Під правовим режимом майна у літературі розуміється встановлений правовими засобами порядок та умови придбання (набуття) майна, здійснення суб'єктами господарювання повноважень володіння, користування та розпорядження ним, реалізація функцій управління майном, а також його правової охорони [1, с. 417]. Поняття правового режиму майна суб'єкта господарювання охоплює встановлені правовими нормами: структуру цього майна; порядок його набуття, використання і вибуття; межі розпорядження майном з боку третіх осіб; порядок звернення на нього стягнень кредиторів. Основу правового режиму майна суб'єктів господарювання, на якій базується їх господарська діяльність, становлять право власності та інші речові права [4, ст. 133].

Повна майнова відповідальність приватного підприємця за зобов'язаннями, пов'язаними із здійсненням підприємницької діяльності, є чи не найголовнішою проблемою під час вибору громадянами цієї організаційно-правової форми господарювання для безпосереднього здійснення підприємництва. Чинне законодавство не передбачає виокремлення майна, яке використовується підприємцем для здійснення підприємницької діяльності, із загальної маси належного йому майна. Тому за рішенням суду стягнення може бути звернене на все належне приватному підприємцю майно, незалежно від того, чи використовується це майно для здійснення підприємницької діяльності, чи призначене для задоволення особистих та побутових потреб фізичної особи, яка здійснює підприємницьку діяльність. На відміну від фізичної особи – підприємця юридична особа

відповідає за своїми зобов'язаннями належним їй на праві власності (закріпленим за нею на іншому правому титулі) майном, якщо інше не встановлено законом. За загальним правилом засновник юридичної особи (наприклад, приватного підприємства) не відповідає за її зобов'язаннями, а юридична особа не відповідає за зобов'язаннями засновника. Винятки з цього правила можуть бути встановлені законом та/або установчими документами господарюючого суб'єкта.

Підприємницька діяльність громадян характеризується такими ознаками, як самостійність, ініціативність, систематичність, власний ризик та спрямованість на визначений результат - одержання економічних та соціальних результатів та отримання прибутку [4, ст. 42]. Самостійність підприємницької діяльності означає, що фізична особа здійснює діяльність від власного імені, а не від імені організації, в якій працює чи є її керівником або засновником. Відповідно до частини 3 ст. 128 Господарського кодексу України (далі – ГК) громадянин може здійснювати підприємницьку діяльність безпосередньо як підприємець або через приватне підприємство, що ним створюється. Натомість частина 1 статті 128 ГК України визнає громадянина суб'єктом господарювання у разі здійснення ним підприємницької діяльності лише за умови його державної реєстрації як підприємця. У разі ж створення громадянином приватного підприємства, він набуває статусу засновника цього підприємства з відповідними правовими наслідками. З урахуванням вищевикладеного, треба чітко розрізняти діяльність фізичної особи як суб'єкта підприємництва і діяльність фізичної особи як засновника (учасника) господарського товариства, члена виробничого кооперативу тощо. В останньому випадку правове становище фізичної особи набуває ознак учасника інвестиційних та корпоративних відносин. При цьому фізична особа як учасник господарського товариства може мати статус підприємця, інколи такий статус є обов'язковим (наприклад, у повному товаристві [4, ст. 80]).

Частина 4 ст. 128 ГК України встановлює: «У разі здійснення підприємницької діяльності спільно з іншими громадянами або юридичними особами громадянин має права та обов'язки відповідно засновника та/або учасника господарського товариства, члену кооперативу тощо, або права і обов'язки, визначені укладеним за його участі договором про спільну діяльність без створення юридичної особи.». Тобто виходить, що громадянин може провадити підприємницьку діяльність спільно з іншими особами, набуваючи при цьому корпоративні права і не маючи легітимного статусу підприємця. У зв'язку з цим, слід зазначити, що закон визнає господарськими товариствами суб'єктів господарювання, створених юридичними та фізичними особами шляхом об'єднання майна і участі в підприємницькій діяльності товариства з метою одержання прибутку [4, ст. 79], тобто законодавець чітко говорить не про спільну підприємницьку діяльність засновників (учасників) товариства, а про їх участь у підприємницькій діяльності товариства. З огляду на вищевикладене, з метою усунення правових колізій пропонуємо викласти у новій редакції частину 3 ст. 128 ГК України: «Фізична особа - підприємець може здійснювати підприємницьку діяльність: із залученням або без залучення найманої праці; самостійно або спільно з іншими особами.»; а частину 4 ст. 128 ГК України наступним чином: «У разі здійснення підприємницької діяльності спільно з іншими особами фізична особа – підприємець має права та обов'язки, визначені укладеним за її участі договором про спільну діяльність без створення юридичної особи або засновницьким договором.».

В юридичній літературі самостійність суб'єктів підприємницької діяльності поділяють на майнову і господарську. Майнова самостійність означає наявність у підприємця певного майна, яке складає економічну основу його діяльності [5, с. 19], господарська - можливість прийняття самостійних рішень у ході здійснення підприємницької діяльності. Громадянин - підприємець самостійно діє на товарному ринку, вступаючи у господарські відносини, набуваючи при цьому відповідних прав та

обов'язків. Ініціативність і самостійність підприємництва нормативно закріплені у принципах підприємницької діяльності: вільний вибір підприємцем видів підприємницької діяльності; самостійне формування підприємцем програми діяльності, вибір постачальників і споживачів продукції, що виробляється, залучення матеріально-технічних, фінансових та інших видів ресурсів, використання яких не обмежене законом, встановлення цін на продукцію та послуги відповідно до закону; вільний найм підприємцем працівників тощо [4, ст. 44]. Тобто, з одного боку, підприємницька діяльність громадян проголошена як самостійна та ініціативна, і тому логічно, що при укладенні приватним підприємцем комерційних угод не потрібно згоди іншого з подружжя, з іншого боку, сімейне законодавство України не передбачає таких винятків з правового режиму спільної сумісної власності подружжя.

Так, відповідно до ст. ст. 61, 62, 65 Сімейного кодексу України розпоряджатися майном та грошовими коштами, набутими подружжям за час шлюбу, дружина та чоловік повинні за взаємною згодою. При укладенні договорів одним із подружжя вважається, що він діє за згодою другого з подружжя. Дружина, чоловік має право на звернення до суду з позовом про визнання договору недійсним як такого, що укладений другим із подружжя без її, його згоди, якщо цей договір виходить за межі дрібного побутового [6, ст. 65]. На думку деяких правознавців, при виникненні суперечностей перевага буде надана нормам Сімейного кодексу України як більш чітко визначеним [7, с. 137]. Задля стабільності товарно-грошового обігу за участю фізичних осіб – підприємців, а також з метою подолання вищезазначених протиріч, вважаємо за доцільне доповнити ГК України наступною нормою: «Для укладення фізичною особою - підприємцем угод, пов'язаних із здійсненням ним підприємницької діяльності, згода другого з подружжя не потрібна».

Закон поширює на фізичних осіб - підприємців правовий режим, аналогічний до режиму юридичних осіб, що здійснюють підприємницьку

діяльність [8, ст. 51]. Зокрема, на фізичних осіб - підприємців в тій частині, що стосується здійснення ними підприємницької діяльності, поширюються положення Господарського кодексу України, наприклад, щодо господарсько-правової відповідальності суб'єкта господарювання. Однак із встановленого правила можливі винятки, що передбачені законодавством або впливають із суті відносин. Так, у разі смерті фізичної особи - підприємця зобов'язання щодо виплати грошових коштів за отриманий товар не припиняються, а переходять до спадкоємців. У випадку ж ліквідації юридичної особи будь-які зобов'язання припиняються. У випадку припинення підприємницької діяльності фізичної особи - підприємця (виключення з Єдиного державного реєстру), її зобов'язання не припиняються, а залишаються за підприємцем як фізичною особою.

За порушення договірних зобов'язань, кредитно-розрахункової та податкової дисципліни, вимог до якості продукції та інших загальних правил здійснення господарської діяльності громадянин як суб'єкт підприємницької діяльності, відповідно до п. 7 ст. 128 ГК України, самостійно несе відповідальність за своїми зобов'язаннями майном, яке належить йому на праві приватної власності, за виключенням майна, на яке відповідно до закону не може бути звернено стягнення.

Відповідно до ст. 52 Цивільного кодексу України (далі – ЦК) стягнення за зобов'язаннями фізичної особи – підприємця може бути звернено на його частку у праві спільної сумісної власності подружжя, проте лише після виділення такої частки в натурі як за позовом кредитора (ст. 371 Цивільного кодексу України та ст. 73 Сімейного кодексу України), так і за поданням державного виконавця (ст. 379 Цивільного процесуального кодексу України). Крім того, якщо фізичній особі - підприємцю належить майно, що є у спільній частковій власності, його кредитор вправі пред'явити позов про виділ частки із спільного майна в натурі для звернення стягнення на неї (ст. 366 ЦК України). Отже, за зобов'язаннями одного з подружжя, який є приватним підприємцем, стягнення може бути накладено на його особисте

майно і на частку у праві спільної сумісної власності подружжя. Таким чином, з'ясувавши які майнові активи належатимуть до особистого майна громадянина – підприємця та який розмір частки у праві спільної сумісної власності подружжя він має, можна визначити межі майнової відповідальності приватного підприємця і ступень ризику для нього і членів його сім'ї.

Стаття 57 Сімейного кодексу України встановлює вичерпний перелік майна, що відноситься до особистої приватної власності дружини та чоловіка, зокрема, це майно, набуте нею, ним до шлюбу; майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але на підставі договору дарування або в порядку спадкування; майно, набуте нею, ним за час шлюбу, але за кошти, які належали їй, йому особисто; речі індивідуального користування, у тому числі коштовності, навіть тоді, коли вони придбані за рахунок спільних коштів подружжя тощо. Також слід враховувати, що якщо у придбання майна вкладені крім спільних коштів і кошти, що належали одному з подружжя, то частка у цьому майні, відповідно до розміру внеску, є його особистою приватною власністю [6, ст. 57].

З вищепереліченими положеннями конкурує ст. 62 Сімейного кодексу України, відповідно до якої, якщо майно дружини, чоловіка за час шлюбу істотно збільшилося у своїй вартості внаслідок спільних трудових чи грошових затрат або затрат другого з подружжя, воно у разі спору може бути визнане за рішенням суду об'єктом права спільної сумісної власності подружжя. Також, якщо один з подружжя своєю працею та/або коштами брав участь в утриманні майна, належного другому з подружжя, в управлінні цим майном чи догляді за ним, то дохід (приплід, дивіденди), одержаний від цього майна, у разі спору за рішенням суду може бути визнаний об'єктом права спільної сумісної власності подружжя [6, ст. 62].

У разі поділу майна, що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, частки майна дружини та чоловіка є рівними, якщо інше не визначено домовленістю між ними або шлюбним договором. Тобто умовами

шлюбного договору може бути визначено інші розміри часток майна дружини та чоловіка. Наприклад, чоловік є приватним підприємцем, дружина - домогосподарка, доглядає двох дітей. З метою захисту майнових прав членів сім'ї приватного підприємця та зниження ризиків для всієї родини шлюбним договором може бути передбачено, що дружина, чоловік і двоє їхніх дітей мають рівні частки у спільній сумісній власності подружжя. Таким чином, за зобов'язаннями чоловіка, який є приватним підприємцем, стягнення може бути накладено вже не на половину майна, що об'єктом права спільної сумісної власності подружжя, а лише на його чверть. Також умовами шлюбного договору перелік видів майнових активів, що належать до особистої приватної власності дружини/чоловіка, може бути коригований. Наприклад, плоди та доходи (дивіденди) від речей, що є особистою приватною власністю одного з подружжя, можуть відповідно до умов шлюбного договору вважатися об'єктами права спільної сумісної власності подружжя. Тоді, з урахуванням вищевикладеного, у разі накладення стягнення за зобов'язаннями чоловіка, який є приватним підприємцем, подружжя ризикує втратити не всі плоди та доходи, а лише їх чверть. Також положеннями шлюбного договору може бути усунена конкуренція норм статей 62 і 57 Сімейного кодексу України, про яку йшлося вище, і яка є причиною для численних багаторічних судових спорів між подружжям.

Відповідно до ч. 2 ст. 73 Сімейного кодексу України стягнення може бути накладено на майно, яке є спільною сумісною власністю подружжя, якщо судом встановлено, що договір був укладений одним із подружжя в інтересах сім'ї і те, що було одержане за договором, використано на її потреби. Тобто, якщо кошти, зароблені фізичною особою – підприємцем, були спрямовані на потреби сім'ї (як найчастіше це буває на практиці), то існує реальна можливість звернути стягнення на частку підприємця в праві спільної сумісної власності подружжя. Однак, на нашу думку, частина 2 ст. 52 Цивільного кодексу України є більш спеціальною по відношенню до ч. 2 ст. 73 Сімейного кодексу України. Тому в цьому випадку за зобов'язаннями

фізичної особи – підприємця, пов'язаними з підприємницькою діяльністю, стягнення може бути звернене лише на його особисте майно, а також на його частку в праві спільній сумісній власності подружжя.

Слід зазначити, що у порівнянні з іншими суб'єктами господарювання фізична особа – підприємець знаходиться в більш не вигідному становищі. Це, насамперед, стосується повної майнової відповідальності приватного підприємця за зобов'язаннями, пов'язаними зі здійсненням ним підприємництва, які (зобов'язання) не припиняється навіть у разі припинення підприємницької діяльності громадянина – підприємця. Враховуючи, що фізична особа – підприємець відповідає перед кредиторами не лише усім своїм особистим майном, а також і часткою в праві спільної сумісної власності подружжя, можна додати, що в не вигідному становищі знаходяться і члени його сім'ї. Повні учасники повного й командитного товариств також несуть повну відповідальність усім належним їм майном за зобов'язаннями товариства, учасниками якого вони є, але відповідають вони солідарно залежно від розміру вкладів у статутний капітал товариства і лише у випадку, коли майна товариства не вистачило для покриття боргів перед кредиторами. Приватний підприємець, на відміну від повних учасників, відповідає перед кредиторами самостійно, не маючи при цьому статутного капіталу та інших майнових фондів. Таким чином, майнова відповідальність фізичної особи – підприємця перед третіми особами за зобов'язаннями, пов'язаними зі здійсненням ним підприємницької діяльності, виявляється самою суворого у порівнянні з іншими суб'єктами господарювання. Відповідно ж до Основного закону Україна як соціальна, правова держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки; а також рівність усіх суб'єктів права власності перед законом.

Висновки. На підставі вищевикладеного, вважаємо за необхідне закріпити у Господарському кодексі України наступні положення, що сприятимуть вдосконаленню правового режиму майна приватного підприємця та забезпечуватимуть захист його майнових прав та інтересів:

- обов'язкове страхування майнової відповідальності фізичної особи – підприємця за зобов'язаннями, пов'язаними зі здійсненням ним підприємницької діяльності;

- рекомендацію укладення між приватним підприємцем та іншим з подружжя шлюбного контракту, умовами якого може бути усунено конкуренцію норм Господарського і Сімейного кодексів України, скориговано перелік видів майнових активів, що належать до особистої приватної власності кожного з подружжя, визначено інші, ніж передбачені законом, розміри часток дружини та чоловіка у праві спільної сумісної власності подружжя з урахуванням інтересів дітей тощо;

- з метою виокремлення майна, яке використовується громадянином - підприємцем для здійснення підприємницької діяльності, із загальної маси належного йому майна, запровадження резервування частини майнових активів приватного підприємця, в межах яких він відповідатиме за зобов'язаннями, пов'язаними зі здійсненням ним підприємницької діяльності, застосування до таких активів режиму заставленого майна, у тому числі накладення заборони на відчуження тощо.

Список літератури:

1. Хозяйственное право Украины: Учебник / В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.; Под ред. Мамутова В.К. – К.: Юринком Интер, 2002. – 912 с.

2. Вінник О.М. Господарське право: курс лекцій / О.М. Вінник. – К.: Атіка, 2004. – 624 с.

3. Щербина В.С. Суб'єкти господарського права: монографія / В.С. Щербина. – К.: Юрінком Інтер, 2008. – 264 с.

4. Господарський кодекс України від 16.01.2003 р. № 436- IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - № 18, № 19-20, № 21-22. – Ст. 144 [зі змін. та допов.].

5. Лаптев В.В. Предпринимательское право: понятие и субъекты / В.В. Лаптев. – М.: Юрист, 1997. – 140 с.

6. Сімейний кодекс України від 10.01.2002 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2002. - № 21-22. – Ст. 135 [зі змін. та допов.].

7. Коваленко Н. Особливості банкрутства фізичних осіб - підприємців // Санація та банкрутство. – 2011. - № 2. – С. 132-140.

8. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 р. № 435-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2003. - №№ 40-44. – Ст. 356 [зі змін. та допов.].